

KAPITTEL II

Den goda dottern

Anhörigrollen i Trude Lorentzens *Mysteriet mamma* och Helene Rådbergs *Mammajournalerna*

Cecilia Pettersson, Göteborgs universitet

Bland de många sjukdomsberättelser som publicerats i Skandinavien omkring millennieskiftet har anhörigberättelsen varit i minoritet (Nesby, 2021, s. 107). Kanske är det något som håller på att förändras. Under de senaste åren har romaner och självbiografier om sjukdom, skrivna av anhöriga till den sjuka och berättade ur den anhörigas perspektiv, blivit vanligare. Som litteraturvetaren Linda Nesby framhåller är det dock fortfarande ovanligt med berättelser som skildrar ett barns erfarenheter av att vara anhörig till en sjuk förälder som sedermera också dör (Nesby, 2021, s. 140). De berättelser som jag intresserar mig för här, den norska journalisten Trude Lorentzens *Mysteriet mamma* (2013) och den svenska författaren Helene Rådbergs

Mammajournalerna (2020), berör just denna svåra problematik. Detsamma gäller de berättelser som Nora Simonhjell och Christine Hamm studerar i sina bidrag i denna antologi. I både Lorentzens och Rådbergs fall handlar det dock inte om vilken sjukdom och död som helst utan om en förälders psykiska ohälsa som till slut leder till självmord. Barnen är i båda fallen döttrar och föräldrarna, som titlarna avslöjar, i båda fallen mödrar.¹ *Mysteriet mamma* kretsar kring den 14-åriga Trude vars mamma helt plötsligt insjuknar i depression och som drygt ett år senare begår självmord. *Mammajournalerna* berättar om Helen som växer upp med en mamma som drabbas av återkommande depressioner och gör upprepade självmordsförsök och hur detta har präglat henne. Utöver att som de flesta anhörigskildringar gestalta ämnen som skuld, utmattning och omsorg om den sjuka, aktualiserar därmed dessa berättelser teman som är särskilt starkt förknippade med psykisk ohälsa och självmord respektive relationen mellan mödrar och döttrar: å ena sidan skam, tabu och utsatthet och å andra sidan en genusmässigt präglad kärlek, närhet och distans. Det är dessa sistnämnda teman, och framför allt genusperspektivet på anhörigrollen, som jag kommer att uppehålla mig vid. Syftet är att undersöka hur de sjuka mödrarna och de anhöriga döttrarna samt relationen mellan mor och dotter skildras i *Mysteriet mamma* och *Mammajournalerna*. De frågor som jag framför allt uppehåller mig vid är: Vilken bild av den psykiskt sjuka modern förmedlas och hur förhåller den sig till samtida föreställningar om modersrollen? Hur framställs den anhöriga, dottern, och hur förhåller dessa gestaltningar sig till uppfattningar om hur en anhörig dotter bör agera? Hur ser relationen mellan modern och dottern ut i respektive berättelse? Hur reagerar döttrarna på mödrarnas sjukdom och död och vad säger denna reaktion om dem som döttrar?

Som att läsa samma berättelse två gånger – nästan

Anledningen till att just Lorentzens och Rådbergs anhörigskildringar har valts ut är flera. Utöver att utgöra exempel på en ovanlig typ av anhörigberättelser – ett barns berättelse om en förälders psykiska ohälsa och självmord – utmärker de också sig genom att den sjuka är kvinna och mor. Som Jeffrey Berman har konstaterat är det vanligast att kvinnor i allmänhet, och mödrar och döttrar i synnerhet, axlar anhörigrollen (Berman, 2020, s. 3). Av den anledningen är det av särskilt intresse att undersöka vad som händer när en av dessa personer, och i det här fallet den som historiskt sett mest har förknippats med den vårdande rollen, modern, i stället är den sjuka. Hur ser dynamiken mor–dotter ut i dessa fall? Det som motiverar en jämförelse berättelserna emellan är också att de är skrivna i två skandinaviska länder – Norge respektive Sverige – vars samhällen i mångt och mycket liknar varandra, och med bara några års mellanrum.

Det kanske främsta motivet till att studera just *Mysteriet mamma* och *Mammajournalerna* är dock de många beröringspunkterna berättelserna emellan. Utöver de som redan nämnts består dessa i att båda berättelserna är skrivna lång tid efter att självmorden begicks, i Lorentzens fall drygt 20 år och i Rådbergs fall 30 år. Båda mammorna blev ensamstående ganska tidigt i livet, dock före det att deras depression bröt ut. Båda gjorde också upprepade självmordsförsök innan de till slut lyckades att ta livet av sig. Även på ett berättartekniskt plan är likheterna slående. Både *Mysteriet mamma* och *Mammajournalerna* har två tidsplan: en nutid, när de kvinnliga berättarna Trude och Helen är vuxna och försöker förstå och hantera sitt förflutna, och en dåtid som skildrar uppväxten, relationerna till mödrarna och mödrarnas sjukdom och död. Båda berättelserna är ett slags hybridgenrer,

även om den ena – *Mysteriet mamma* – saknar genererubricering och den andra – *Mammajournalerna* – har getts beteckningen roman. Hybriditeten kommer i båda fallen till uttryck i att de berättande döttrarna använder sig av en mängd olika texttyper – det egna berättandet, läkarjournaler, vänner och släktingars berättelser om mödrarna – för att gestalta mödrarnas liv och sjukdom. Till och med på en paratextuell nivå är likheterna frapperande. Utöver att innehålla ordet «mamma» i titeln, och på så sätt signalera moderns betydelse för berättelsen redan här, är kvinnobilderna på omslagen förvånansvärt lika. Båda omslagen domineras av en medelålders kvinna med mörkt, ganska kortklippt och lockigt hår, iklädd en röd klänning respektive kappa. Båda kvinnorna ler – den ena med blicken rakt in i kameran och den andre med sänkt blick. Likheterna är med andra ord så stora och många att man, när man har läst berättelserna och lägger böckerna sida vid sida, får en kuslig känsla av att ha läst samma berättelse två gånger.

Men vid en närmare granskning utkristalliserar sig också skillnaderna. Den skillnad som är mest iögonfallande är att det på omslaget till *Mysteriet mamma* också finns en dotter, som sitter i knäet på mamman och pussar henne på kinden. Den fysiska närheten och de glada ansiktsuttrycken konnoterar kärlek och gemenskap och får den ensamma mamman på *Mammajournalernas* omslag att se ännu mer ensam ut. Även på intrignivå skiljer sig berättelserna åt i vissa avseenden. *Mysteriet mamma* gestaltar en mamma som i många år föreföll vara helt friskt och som mycket plötsligt insjuknade och dog efter bara drygt ett år. I *Mammajournalerna* berättas däremot om en mamma som varit sjuk från och till under hela dotterns liv. Därmed kan man förvänta sig att skildringarna av moders- respektive dotterrollen och relationen mor–dotter ändå skiljer sig så pass mycket åt berättelserna emellan att en jämförelse av dessa aspekter ska vara givande.

Berättelserna i relation till tidigare forskning

En ytterligare anledning till att studera *Mysteriet mamma* och *Mammajournalerna* är bristen på tidigare forskning. Trots att det framstår som angelägna frågor har varken anhörigrollen i sig eller ett genusperspektiv på den studerats i den knapphändiga tidigare forskning som finns om verken. När det gäller *Mysteriet mamma* har Oda Martine Børresen undersökt känslornas betydelse i berättelsen med hjälp av affektiv narratologi (Børresen, 2022). Børresen kommer via detta perspektiv in på både anhörigrollen och frågan om psykisk sjukdom, men det är inte dessa frågor som är i fokus i hennes masteruppsats utan snarare karaktärernas känslomässiga reaktioner och inre liv. I artikeln «12 teser om dokumentärlitteraturens litteraritet» behandlar Jo Bech-Karlsen *Mysteriet mamma* ur ett genreperspektiv. Han vill framhäva det som är specifikt litterärt med dokumentärlitteraturen, samtidigt som han också vill dra en tydlig gräns mellan denna typ av litteratur och fiktionslitteratur (Bech-Karlsen, 2014, s. 45f). *Mysteriet mamma* är ett av hans exempel på dokumentärlitteratur. Eftersom Bech-Karlsen inte berör anhörigperspektivet eller mor- och dotterrelationen kommer hans artikel inte att vara central för min analys. Jag kommer dock att anknyta till den när jag berör hur *Mysteriet mamma* är uppbyggd.

När det gäller *Mammajournalerna* har Anna Williams skrivit en artikel som ligger närmare mina intresseområden än Børresens och Bech-Karlsens. Williams behandlar hur teman som psykisk ohälsa och mor–dotterrelationen gestaltas i Rådbergs roman. Hon kommer också kort in på genrefrågan och berör även det klassperspektiv som framträder tydligt i romanen (Williams, 2022, s. 133f; s. 142ff) Till skillnad från mig behandlar hon också verk ur Rådbergs tidigare författarskap och läser delvis *Mammajournalerna* i ljuset av dem. Hon berör dock inte

anhörigperspektivet i någon större utsträckning och fördjupar inte heller analysen av det komplicerade samspelet mellan mor och dotter. Därför finns det anledning att utforska detta närmare.

Teoretiska utgångspunkter

Föreställningen om den goda och den dåliga modern

Mitt fokus på mor–dotterrelationen i *Mysteriet mamma* och *Mammajournalerna* får till följd att olika genusrelaterade föreställningar om mödrar och döttrar, döttrars utveckling samt dottern som anhörig kommer att stå i centrum för min analys. Som en teoretisk bakgrund tjänar därför de grenar av den feministiskt orienterade forskningen som sysselsatt sig med att identifiera och analysera olika föreställningar om mödrar och döttrar samt feministiskt influerade utvecklingspsykologiska teorier om relationen mellan mor och dotter.

Den mest seglivade föreställningen om modern i den västerländska kulturen är föreställningen om den goda modern. Som bland andra sociologen Sharon Hays och genusvetaren Tasha Dubriwny har visat kännetecknas denna föreställning av en mamma som uppoffrar sig helt för sin familj och sina barn. Hon är tålig och mild och sätter alltid sina egna behov i sista rummet. Hon har heller inte något behov av att förverkliga sig själv utan är nöjd med att bara vara mamma (Hays, 1996, s. 126ff; Dubriwny, 2013, s. 170). Senare tids feministiska forskning, däribland Hays själv, har kritiserat och problematiserat detta ideal. Man har bland annat visat hur det inte kan appliceras på den yrkesarbetande modern. Inte heller stämmer det överens med nutida mödrars erfarenheter av moderskapet (Miller, 2005). Trots detta visar litterära analyser att föreställningen om den

goda modern fortfarande är livskraftig i den svenska samtidslitteraturen (Pettersson, 2020). Den är också högst aktuell i både *Mysteriet mamma* och *Mammajournalerna* och kan med fördel användas för att belysa relationen mellan moderskap och mående här. Detsamma gäller den motsatta föreställningen om modern som också florerar i den västerländska kulturen, den dåliga modern. Som litteraturvetaren Jenny Björklund har uppmärksammat kännetecknas den dåliga modern av en mamma som försummar sina barn, som är självisk och mer upptagen av att förverkliga sig själv genom fritidsaktiviteter och shopping än av att vara med sina barn. Men hon kan också vara överbeskyddande på ett sätt som i slutändan blir hämmande eller farligt för barnet (Björklund, 2018, s. 85; 2021, s. 97ff). Stereotypen den dåliga mamman har också beskrivits som osympatisk, narcissistisk och manipulerande (Hamm, 2013, s.51ff). Dessa beskrivningar har också bäring för den förståelse av relationen mellan moderskap och psykisk ohälsa som jag kommer att diskutera.

Föreställningen om den goda och den dåliga dottern

I sin studie av hur anhöriga döttrar porträtteras i Alice Munros novell «Spelling» drar Debra Nicholson intressanta paralleller mellan föreställningen om den goda modern och föreställningen om den goda dottern. Den goda dottern är inte en lika djupt rotad stereotyp i västerländsk litteratur eller kultur som den goda modern och inte heller alls lika undersökt som denna. Nicholson menar dock att den roll som döttrar socialiseras in i har stora likheter med det kulturella idealet för den goda modern. Precis som den goda modern förväntas den goda dottern utveckla vårdande egenskaper. Detta får till följd att hon också förväntas inta samma vårdande förhållningssätt till sina gamla eller sjuka föräldrar som den goda modern bör anamma i relation

till sina barn. Hon har därmed ett krav på sig att vara en god och närvarande anhörig, i synnerhet gentemot sin mor (Nicholson, 2010, s. 5; 20f). Rollerna mor–dotter blir således omkastade i det här skedet av livet, ett förhållande som är viktigt för min analys. Något motsvarande ideal för söner finns inte, åtminstone inte i samma utsträckning eller på samma sätt som för döttrarna (Nicholson, 2010, s. 22f). Däremot finns det, precis som i fallet med modern, en negativ motsvarighet till den goda dottern, den dåliga dottern. Den dåliga dottern kännetecknas av att vägra att axla ett vårdande förhållningssätt gentemot sin mamma och den självupppoffring detta innebär. I stället hävdar hon sina egna intressen och sin subjektivitet (Nicholson, 2010, s. 5; 10; 113). Föreställningen om den goda respektive dåliga dottern är högst aktuella att diskutera i relation till både Trude i *Mysteriet mamma* och Helen i *Mammajournalerna* och deras beteenden och reaktioner i relation till sina sjuka mödrar.

Döttrars utveckling

Nicholssons resonemang om socialisering påminner om de utvecklingspsykologiska teorierna om döttrars relation till sina mödrar som jag avslutningsvis ska beröra kort. En central teoretiker på detta område är den feministiska sociologen Nancy Chodorow som i slutet av 1970-talet utvecklade idén om att den lilla flickan har svårare att separera från modern än den lilla pojken på grund av att flickan också ska identifiera sig med mamman och sedermera bli en vuxen kvinna, precis som modern. Enligt det här resonemanget kvarstår ett starkare band mellan mor och dotter. Chodorow påpekar vidare att såsom vårt samhälle är organiserat är det nästan enbart kvinnor som tar hand om små barn. Såväl den ofullständiga separationen från modern som den familjepolitiska samhällsorganisationen får till följd att flickor

i högre utsträckning både identifierar sig med modern och med den vårdande modersrollen (Chodorow, 1999). Detta leder till en särskild närhet mellan mor–dotter–vårdande som är intressant ur ett anhängarperspektiv och som jag vill undersöka i *Mysteriet mamma* och *Mammajournalerna*.

Chodorow formulerade sina teorier i slutet av 1970-talet och även om samhället delvis har förändrats sedan dess, inte minst i de skandinaviska länderna, har de betydelse på så sätt att det fortfarande framför allt är mödrar som tar hand om små barn. I antologin *Nancy Chodorow and The Reproduction of Mothering: Forty Years On* hävdar Chodorow återigen sina ståndpunkter om relationen mellan mor och dotter, något som också ger teorierna en aktualitet idag (Chodorow, 2021). Ett liknande genuskodat beteende som det som Chodorow skissar kan också skönjas i senare tids sociologisk forskning om barn med psykiskt sjuka eller missbrukande föräldrar. I en studie från 2015 menar Gunvor Andersson att barn tenderar att reagera olika på svåra upplevelser beroende på om de är pojkar eller flickor och beroende på sin ålder. Pojkar har visat sig vara mer sårbara i tidig barndom och flickor i tonåren. Söner till missbrukande eller psykiskt sjuka föräldrar tenderar att bli utåtriktade och hamna i eget missbruk eller kriminalitet medan döttrar reagerar inåtvänt och har lättare att få egna psykiska problem samt hamna i perioder av arbetslöshet och sjukskrivning (Andersson, 2015, s. 50). Också dessa slutsatser blir aktuella att diskutera, framför allt i relation till *Mammajournalerna*.

Mysteriet mamma

Titeln *Mysteriet mamma* låter läsaren redan från början förstå att vi har att göra med en gåta – mammamysteriet. Precis som

Bech-Karlsen har noterat finns det också tydliga likheter mellan hur Lorentzens berättelse och detektivromanen är uppbyggd (Bech-Karlsen, 2014, s. 53). I början av berättelsen ger sig den vuxna Trude i väg för att söka efter sanningen om sin mammas sjukdom och död. Hon öppnar kartonger med mammans efterlämnade saker på sin pappas vind och hon intervjuar gamla vänner om mamman. Senare i berättelsen går hon igenom mammas sjuk-journaler och rådfrågar ett antal vetenskapliga experter om orsakerna till depression och om sjukdomens behandlingsmöjligheter. Till skillnad från den klassiska pusseldeckaren hittar hon dock inga ledtrådar som kastar ett förklarande sken över mammans död. I stället vecklar berättelsen ut sig till ett slags reflektion över moderns förvandling, dottern Trudes egen relation till modern och hur hon som anhörig agerade före och efter mammans död.

Den goda modern

I de många tillbakablickarna på det förflutna som görs i berättelsen framstår relationen mellan mamman, Mia, och Trude under Trudes barndom som god och ovanligt harmonisk. Trots att föräldrarna skiljer sig när hon är tre år framställs inte skilsmässan som något dramatiskt för den lilla Trude. När hon som vuxen reflekterar över den är det snarare hur mamman kan ha reagerat på pappans otrohet, vilken var orsaken till skilsmässan, som hon uppehåller sig vid. Redan här, innan mammans sjukdom har skildrats, framstår Trude som den goda dottern som tar mammans perspektiv och funderar över hennes känslor i stället för sina egna. Sin uppväxt med en ensamstående mor framställer hon därefter enbart i positiva ordalag: «I elleve år – fra jeg var tre til jeg var fjorten – var det bare oss to. Fram til jeg var fjorten overøste mamma meg med kjærlighet og trygghet.» (Lorentzen,

2013, s. 85) I berättelsen radas därefter otaliga uttryck för Mias kärlek och omsorg upp. «Hun var farten bak huska. Hun var heiaropet i skisporet. Hon var matpakka, navnelappen i nakken, et ekstra skift i sekken. [---] Hun var stemmen som hvisket i øret om natta, *alt er bra, jenta mi, det var bare en drøm.*» (s. 85) I andra sammanhang i berättelsen minns Trude hur mamman köpte presenter till henne, anordnade födelsedagskalas, hittade på roliga utflykter och skapade en specialdesignad bana för henne i skidspåret när hon inte ville åka, «tettpakket med fristelser og bestikkelser» (s. 93). Mamman blir heller aldrig arg och i ett sammanhang konstaterar Trude: «Jeg husker henne som så mild og verdig at hun nesten blir gjennomiktig» (s. 81).

Tillsammans med alla uttrycken för mammans kärlek får denna beskrivning Mia att framstå som ett perfekt förkroppsligande av föreställningen om den goda modern: barncenterad, omhändertagande och till synes utan egna behov. I den mån det framställs som att hon har några behov tycks även de vara förknippade med dottern Trude. Efter skilsmässan säger Mia till Trude att de «var mer enn mor och datter [...] Vi var *besteveninner.*» (s. 83) Närheten dem emellan inskräps alltså här och får relationen mor och dotter emellan att framstå som nästan symbiotisk. Det för tankarna till den nära relationen mellan mor och dotter som Chodorow talar om och som inom utvecklingspsykologin brukar förstås som ett hinder för dottern att skapa en egen identitet, samt till Björklunds ord om den överbeskyddande modern. Men även om tanken om bästisar framställs som något som Mia planterar hos Trude framstår Trude som glad och stolt över att vara mammans bästis, snarare än obekväm och osäker av det. Det hindrar inte heller henne från att fortfarande vara barn i relation till mamman och som ett barn längta efter en närhet till henne. När hon ska sova över hos någon kompis eller hos pappan beskriver hon till exempel hur hon vill ha mammans

nattlinne med sig för att lukta på och på så sätt att känna närheten till henne (s. 87). Det tyder på att mamman fortfarande står för den vuxna tryggheten för henne.

Den dåliga och den goda dottern

Med tanke på den nära och goda mor- och dotterrelation som skildras mellan Trude och Mia fram till dess att Trude är 14 år framstår den förändring i deras relation som sker när Mia blir sjuk som desto mer drastisk och brutal. Förändringen innebär också att rollerna mellan dem successivt kastas om. Från det att hon insjuknar i depression är det Mia som framställs som den behövande – som barnet – och Trude som i egenskap av anhörig försöker axla den vuxnes ansvar.

Mias plötsliga insjuknande framställs som gåtfullt för både barnet och den vuxna Trude. Det inträffar efter en incident som beskrivs som «en bagatell»: mamman har i sin yrkesroll som gymnasieinspektör glömt att kontrollera att ett piano som skulle användas på en konsert var stämt, vilket ledde till en pinsam situation för henne själv och för den pojke som skulle spela på det (s. 103f). Efteråt kan Mia inte glömma denna till synes ganska triviala händelse. Den leder i stället till upprepade självanklagelser och till att hon insjuknar i depression. Hon blir rastlös, struntar i sitt utseende, isolerar sig från vänner, sjukskriver sig, tappar matlusten och, kanske allra mest olikt Mia, slutar att ha omsorg om Trude. Genom sin självupptagenhet och försumlighet gentemot Trude stämmer Mias beteende som sjuk överens med Björklunds beskrivning av den dåliga modern.

Mias plötsliga förändring får stora konsekvenser för den unga Trude, inte minst med tanke på den mycket nära och kärleksfulla relationen som de tidigare haft. Den försätter henne också i en ny relation till mamman: den som anhörig. Hennes roll som

anhörig är speciell även i den bemärkelsen att hon, till skillnad från de anhöriga döttrar som Nicholson diskuterar, bara är ett barn och därmed inte kan förväntas ta samma ansvar som en vuxen anhörig. I sitt kapitel i antologin *Att se barn som anhöriga* betonar Andersson det anhöriga barnets utsatthet och specificerar också vad som brukar känneteckna barn som anhöriga. Det är vanligt att barn till psykiskt sjuka föräldrar «känner sig ledsna, rädda, oroliga eller arga och besvikna på den förälder som är upptagen av sina egna problem. [...] Ytterligare reaktioner som är vanligt förekommande är att barnen skäms för sina föräldrar och försöker dölja föräldrarnas sjukdom, bland annat genom att undvika att ta med sig kamrater hem.» (Andersson, 2015, s. 50) Anderssons beskrivning stämmer mycket väl överens med hur Lorentzon skildrar Trudes tidiga reaktioner på mammans psykiska sjukdom. I början pendlar Trude mellan att vara skräckslagen över mammans förändring och vad den kan leda till och att vara arg och frustrerad. «Men så skjerp deg da, kjerring!» utbrister hon till exempel när hon upptäckt att mamman plötsligt börjat röka (s. 108). Vid ett annat tillfälle liknar hon hånfullt mamman vid Norges dåvarande statsminister Gro Harlem Brundtland (s. 166). Skammen över modern och hennes förändring är också central i berättelsen och leder, precis som i Anderssons exempel, till att Trude slutar att ta med sig kompisar hem och i stället följer med dem hem på eftermiddagarna (s. 159). Så länge mamman är sjuk vill Trude till varje pris dölja detta för omvärlden. Åsa Slotte, forskare i filosofi och medicinsk humaniora, skriver om den kompakta tystnad som omgav sjukdomen depression under 1900-talets sista decennier och hur den var förknippad med skam, inte minst ur det anhöriga barnets perspektiv (Slotte, 2022, s. 16). Trude är i Lorentzons berättelse barn under 1980-talet. *Mysteriet mamma* bekräftar därmed Slottes koppling mellan depression, tystnad och skam vid denna tidpunkt.

Genom sin ilska och sina elakheter påminner Trude om den dåliga och försumliga dottern som Nicholson diskuterar. Värt att ha i åtanke är dock att Nicholson avser vuxna döttrar. Trude är i det här stadiet av berättelsen fortfarande ett barn och hennes beteende behöver därmed ses i ljuset av det. Parallellt med rädslan, ilskan och skammen utvecklar Trude också en mer omsorgstagande anhörigidentitet som i högre grad stämmer överens med föreställningen om den goda (vuxna) dottern. Denna identitet kommer bland annat till uttryck i hennes tafatta försök att trösta mamman, att försöka muntra upp henne genom att berätta små anekdoter från sin vardag och genom att hålla ett fint tal, riktat till mamman, vid sin konfirmation (s. 105; 174; 166). Men framför allt manifesteras den i den omsorg om hemmet som Trude axlar när mamman efter en tid blir inskriven på en psykiatrisk klinik. Trude bor vid den tidpunkten mest hos sin pappa, Pål, men hon vägrar att lämna sitt och mammans gemensamma hus helt öde och obebott. I stället låter hon katten bo kvar och varje dag går hon dit en stund efter skolan och ger den mat. Hon vattnar blommor, spelar musik, tar in post och tvättar och hänger upp kläder, allt för att huset ska verka vara bebott som vanligt (s. 160). Syftet med det hela framställs delvis som ett sätt att hålla mammans sjukdom hemlig och kan i det avseendet betraktas som ett uttryck för den skam som hon känner. Men just omsorgen om hushållet och trädgården, det vill säga om specifikt kvinnligt kodade sysslor och områden, framstår också som ett sätt att visa omsorg om mamman och om hennes och Trudes gemensamma liv. I det avseendet harmonierar Trudes agerande tydligt med föreställningen om den goda dottern.

Omsorgen med modern får också sitt allra mest tydliga och hjärtskärande uttryck i skildringen av hur Trude reagerar på Mias självmord. Det första Trude tänker när hon får se den plats som mamman landat på efter att hon kastat sig ut från den

psykiatriska klinikens tak är att hon landade på gräs, det vill säga ett mjukt material, och inte på asfalt. Dessa formuleringar inleder hela berättelsen, vilket ger dem en särskild tyngd, och de återkommer senare, när självmordet beskrivs igen:

Nei, hun traff ikke asfalt, det var ikke mye blod. Hon landet på gress. Grønt, med løvetann i. Jeg sto i bakgården på sykehuset og så opp på høyblokka og tenkte på forskjellen på asfalt og gress. Mamma kunne dødd enda litt mer, på en grusom og grisete måte.
(s. 211)

Även i den extrema situation som moderns självmord innebär tänker Trude mer på Mia än sig själv, något som får henne att framstå som en personifiering av den goda dottern.

Trudes förändring

Den svenska Socialstyrelsens definition av begreppet anhörig tar fasta på att en person bara kan vara anhörig till en levande person (Socialstyrelsen, 2012). I *Mysteriet mamma* problematiseras denna föreställning genom att anhörigrollen framstår som viktig för Trude även efter moderns död. Detta kommer bland annat till uttryck i hennes bestörtning över att hon inte kan gråta över Mias död. Frånvaron av gråt ses av Trude själv som ett tecken på att hon inte lever upp till förväntningarna på en nära anhörig (s. 240).² Med det perspektiv som anläggs här skulle man kunna säga att hon inte lever upp till föreställningen om den goda dottern. Utöver gråten uppvisar hon andra beteenden som också skiljer sig mycket från hennes sätt att agera och reagera så länge modern var i livet. Det mest slående är att hon nu bestämmer sig för att berätta sanningen om mammans död i stället för att försöka dölja den. Tillsammans med sin pappa åker hon runt till alla

sina kompisar och berättar om moderns sjukdom och självmord (s. 229ff). Poängen med detta är att snabbt bli sig själv igen i de andras ögon, det vill säga någon *mer* än «Trude med en mamma som har tagit livet av sig». Det intressanta är dock att för att bli sig själv igen måste hon också erkänna mammans självmord och införliva det i sin identitet, vilket i någon mån också är att förändras.

Närhet och distans

Ärligheten kring moderns självmord framställs också som ett sätt för Trude att ta kontrollen över berättelsen om sitt liv. Även i relation till Mias död utvecklar hon ett rationellt och kontrollerat förhållningssätt som leder till att hon under många år stugar undan känslorna och tankarna på mamman. I stället för den symbiotiska närhet som präglade mor-dotterrelationen före mammans sjukdom och som för tankarna till Chodorows teorier om närheten mellan mor och dotter före puberteten, uppstår nu en distans till mamman som framstår som en medveten överlevnadsstrategi från Trudes sida. Det är först i berättelsens nutid som hon på allvar närmar sig minnena av mamman igen och det är tydligt att hon då är rädd för att distansen ska raseras. «Jeg er redd for å finne noe i meg selv, noe jeg har glemt, eller oppdage noe om mamma som jeg ikke er forberedt på. [---] Jeg er redd for å rykke tilbake til sorgen da den var ny og blodig. Fortape meg i mammas fortvilelse.» (s. 13f) Kanske är det därför hennes sökande efter ett svar på mammans depression och död länge tar sig intellektuella och sakliga uttryck, som att hon rådförar vetenskapliga experter om deras uppfattningar om psykisk sjukdom och orsaker till självmord och att hon med matematisk precision försöker räkna ut hur lång tid Mias fall från sjukhusets tak kan ha tagit. När det kommer till att försöka leva sig in i

mammans känslor uppträcker den vuxna Trude hursomhelst att det finns en absolut gräns för hur långt hon vill gå för att förstå sin mamma. Den gränsen går vid psykisk ohälsa: «Jeg vil ikke tenke tankene hennes. Jeg vil ikke kjenne henne innenfra, hvordan det var å være henne. For å forstå mamma fullt ut måtte jeg også ha beveget meg inn i den dype depresjonen og angsten. I håpløsheten. Jeg vil ikke dit. Jeg vil absolutt ikke dit.» (s. 259) Distansen till Mia blir trots den vuxna Trudes ihärdiga upptagenhet vid det förflutna ändå tydligt upprätthållen.

Trots det skulle man kunna argumentera för att det finns en ny slags närhet mellan Mia och den vuxna Trude som kommer sig av att de i berättelsens nutid delar en gemensam identitet: den att vara mamma. I skildringarna av den vuxna Trude är hennes erfarenheter av moderskapet många gånger i centrum. Hon reflekterar över vad det innebär för henne och hur hon som mor kan förstå eller inte förstå Mias agerande. Om barnet Trude kan sägas ha haft en oreflekterad syn på den goda modern – vad en god mor kan förväntas orka – är den vuxna Trude mycket medveten om all den ansträngning som ligger bakom att vara, för att tala med psykologen Donald Winnicott, en «tillräckligt god mamma» (Winnicott, 1964) och att det många gånger är omöjligt att nå upp till idealet för den goda modern. Kanske är det därför hon på berättelsens sista rader förmår att inta ett slags lekfullt moderligt förhållningssätt till den döda Mia, som präglas av en viss distans. Trude återger här de drömmar om Mia som hon haft i berättelsens nutid. I drömmarna är relationen dem emellan god och inte präglad av sjukdomen och självmordet. Även om Mia fortfarande framställs som mamma och Trude som dotter är det Trude som till slut får ta över mammarollen och sätta gränser för Mia och hennes inflytande på Trude själv, och inte vice versa: «Mamma, da ... Du kan ikke bare gå rundt her og late som ingenting, tenker jeg, inne i drømmen. Du er jo

död. Men jeg har ikke hjerte til å si det til henne.» (s. 272) Den goda dotterns omsorger om mamman finns alltså kvar långt efter mammans död. Samtidigt är det tydligt att Trude har utvecklats och att det är en förhållandevis otraumatiserad vuxen dotter som sätter punkt för berättelsen.

Mammajournalerna

Inledningen till *Mammajournalerna* påminner mycket om hur *Mysteriet mamma* börjar. Den vuxna berättaren Helen, som delar förnamn med författaren Helene Rådberg så när som på det avslutande «e»-et (Williams, 2022, s. 133), reser tillbaka till sin barndoms Sandviken för att läsa sin mammas journaler från inläggningarna på Sandvikens Bruks sjukhus och Gävle Lasarett. Syftet med detta framstår som detsamma som för Trude i Lorenzons berättelse: att bringa ordning i det förflutna genom att försöka förstå sin mammas sjukdom och död bättre. En likhet med detektivromanens uppbyggnad finns alltså även här men den är inte lika tydlig som hos Lorentzon. I stället är den inre resan mer påtaglig, både genom att Helen delvis fokaliserar genom sin mamma Barbro och genom att Helens egna erfarenheter av psykoterapi i romanens nutid bereds stor plats i berättelsen. På detta sätt får *Mammajournalerna* mer drag av det som sociologen Arthur Frank kallar för en *quest narrative*. *Quest Narrative* syftar på en sjukdomsberättelse, berättad ur den sjukas perspektiv, som föranleder ett sökande, vilket – i bästa fall – leder till en försoning med en ny livssituation (Frank, 2013, s. 115ff). Till skillnad från hos Frank är dock berättarperspektivet hos Rådberg inte den sjukas – det vill säga mammans i romanen – utan den anhörigas, dottern Helen. Det är i första hand hennes resa och sökande som läsaren får följa. På så sätt kopplas inte sökandet hos Rådberg

till hur en självupplevd sjukdom kan förstås och hanteras utan snarare till hur ett liv i skuggan av någon annans sjukdom och död kan levas. Närheten till modern och hennes erfarenheter förstärks dock genom det «du»-tilltal som berättelsen har och som skapar ett slags intimitet mellan mor och dotter. Om Helen i romanens nutid skriver Rådberg «jag» men om Helen som barn däremot ofta «flickan», något som leder till en viss distansering till barnjaget. Kanske är bruket av «flickan» också ett sätt att förallmänliga den unga dotterns smärtsamma erfarenheter.

Precis som i fallet med *Mysteriet mamma* växlar *Mammajournalerna* mellan nutid och dåtid, och genom de många tillbakablickarna på det förflutna rullas relationen mellan Barbro och Helen upp. Deras relation är betydligt särigare än Mias och Trudes, vilket delvis kan förklaras av att Barbro lider av psykisk ohälsa under hela Helens barndom. Hennes första självmordsförsök sker dock först när Helen är drygt 20 år. Det följs av många fler innan Barbro till slut, cirka 20 år senare, lyckas ta sitt liv. Det innebär att Helen är anhörig till en psykiskt sjuk mamma under hela deras gemensamma liv och detta faktum sätter en tydlig prägel på relationen mellan mor och dotter. Det gör också frågan om den goda respektive dåliga dottern särskilt central i *Mammajournalerna*.

Den dåliga modern och den goda dottern

Barbros långvariga psykiska ohälsa och de orsaker som den antyds ha i romanen – en mamma som dog när hon var mycket liten, flera trassliga äktenskap och en son som hon tvingades adoptera bort – kan ses som en förklaring till att hon inte förmår att vara samma omhändertagande och inkännande mor för Helen som Mia länge var för Trude. Men det är inte bara sjukdomen och det som den gör med Barbros förmåga att mödra (Holm, 1993)

som gör att hon framstår som en sämre mor än Mia. Det är också hennes självupptagenhet och försumlighet, egenskaper som vi såg att Björklund förknippade med stereotypen den dåliga modern. Barbro framställs som en kvinna som vill vara vacker och roa sig hellre än att ta hand om hushållet och sina små (och sedermera stora) barn. Hon lämnar under flera år bort Helen till hennes styvfarföräldrar och flyttar med sin nya man och nyfödda dotter till en annan by. När Helen blir äldre undrar Barbro aldrig var hon har varit eller vem hon varit tillsammans med när hon kommer hem sent, något som får Helen att tänka: «[j]ag önskar att du ska vända dig emot mig och fråga mig om allt det vardagliga, om skolan, om kompisar, om vad jag tänker» (Rådberg, 2020, s. 161). Emellanåt kan Barbro också vara elak, som när hon antyder att Helen är för tjock och behöver bli smalare (s. 115, 146, 166). Barbro framställs i mångt och mycket som en omogen mor, nästan som ett barn, något som jag får anledning att återkomma till. Dock är hon mycket älskad av Helen och hon tillskrivs också några drag som brukar förknippas med den goda modern, såsom bakning och sömnad. Hon syr en mängd olika kjolar, klänningar och kappor till Helen och lägger ner en stor möda på att de ska bli perfekta. I beskrivningen av hennes syende antyds vid ett tillfälle att det är ett försök att leva upp till rollen som den goda modern: «Du är fast i snurrandet av tyger, mönster och krav» (s. 126).

Som kontrast till Barbros bristfälliga moderskap står Helens dotterroll. Med tanke på att Barbro lider av psykisk ohälsa av och till under hela Helens uppväxt är denna roll också oupplösligt förbunden med hennes roll som anhörig. Skildringarna av Helen som dotter överensstämmer i hög grad med Nicholsons karakterisering av den goda dottern. Helen framstår genomgående som vårdande och omhändertagande i relation till sin mamma. Som barn hjälper hon till med hushållsuppgifter som Barbro

känner obehag inför, till exempel att mangla lakan på den stora mangeln i tvättstugan (s. 154). När hon som ung vuxen besöker mamman på sjukhuset efter ett av mammans självmordsförsök har hon med sig gula tulpaner som hon vet att mamman älskar (s. 103). Men mest av allt handlar Helens anhörigroll om att se till att mamman överlever alla sina självmordsförsök, vilket är den mörka kärna som romanen kretsar kring.

Att bli mamma till sin mamma

Att vara en god dotter och anhörig i *Mammajournalerna* kan därmed sammanfattas som att bli mamma till sin egen mamma. Rollerna mor och dotter är alltså omkastade, precis som i *Mysteriet mamma*, men i *Mammajournalerna* under en mycket längre tid och på ett mer genomgripande sätt. I likhet med hur det förhåller sig i en av de berättelser som Christine Hamm diskuterar i sitt bidrag till denna antologi, Sandra Lillebøs *Tingenes tilstand*, finns det exempel på en sådan omkastning av mor- och dotterrollen i *Mammajournalerna* redan när Helen är barn. Tydligast kommer dock de omvända rollerna till uttryck när Barbro börjar göra självmordsförsök och Helen är en ung kvinna. Helen framställs då som den alltigenom vårdande och stöttande dottern. Det är hon som får rycka ut och köra mamman till akuten och som alltid blir kontaktad av vården när mamman har kommit in till sjukhuset efter att ha tagit en överdos av sin antidepressiva och ångestdämpande medicin. När självmordsförsöken har pågått en tid gör Helen, hennes halvsystem och en av mammans kusiner upp ett schema och ringer och kontrollerar hur påverkad Barbro är av tableterna varje kväll, en rutin som får Barbro att framstå som den minderåriga och döttrarna som vårdnadshavare (s. 205). Även på ett känslomässig plan intar Helen modersfunktionen. Gunvor Andersson skriver att barn till psykiskt sjuka ofta lär sig

att veta när det är dags att ingripa, avleda eller fly (Andersson, 2015, s. 50) I skildringarna av Barbros upprepade telefonsamtal till Helen är det tydligt att Helen har lärt sig att anamma de avledande och ingripande strategierna och också att förtränga sina egna behov. När mamman ondgör sig över en av sina före detta män beskrivs hur Helen «snabbt och vant [tapper] till om [sina] egna känslor» för att lyssna på mamman, avleda hennes förtvivlan och försöka få henne att se det förflutna på ett lite mer nyanserat sätt (s. 116). Något likande sker när Barbro gråtande berättar att hennes dåvarande man Sven har försökt våldta henne. Trots de «våldsamma bilder blandade med äckel och vrede» som stiger inom Helen tvingar hon sig att hålla sig lugn och försöka resonera sakligt med mamman (s. 198). När Helen i ett sammanhang i romanen reflekterar över sin relation till mamman är det uppenbart att hon förstår såväl sin och Barbros relation som mor–dotterrelationen i allmänhet på ett inverterat sätt: «Jag trodde att alla mammor var som du. Att alla mammor är vackra och behövande. Att alla barn är till för mamman. Och när mamman behöver barnet finns barnet.» (s. 54)

Helens mående

De omkastade rollerna mor–dotter till trots är det uppenbart att Helen påverkas mycket av Barbros mående och destruktiva beteende. Detta gestaltas dels genom hennes begränsade möjligheter att tala med Barbro om vad som händer med henne, dels i hennes reaktioner på mammans självmordsförsök. Efter självmordsförsöken och de nattliga telefonsamtalen låtsas Barbro alltid som att inget har hänt. Hon vill heller aldrig föra självmordsförsöken på tal i efterhand. «Som vanligt förtränger vi din längtan efter att dö», konstaterar Helen i ett sammanhang (s. 62). Förbudet att tala om mammans psykiska sjukdom upprepas

i romanen och aktualiserar återigen den tystnad kring psykisk sjukdom som Slotte talar om. Men till skillnad från hur det förhåller sig i *Mysteriet mamma*, där det är den anhöriga, dottern Trude, som slår vakt om denna tystnad så länge Mia är sjuk, är det i *Mammajournalerna* Barbro, det vill säga mamman, som värnar om den. På så sätt kringskärs den unga Helens behov av att förstå och bearbeta det som hänt.

Tystnaden kring mammans självmordsförsök, självmordsförsöken i sig och den ständiga oro som de innebär ur ett anhörigperspektiv får för Helens del också psykosomatiska konsekvenser. I romanen skildras hur hon reagerar med panikkänslor, svimningsanfall, yrsel, illamående och hjärtklappning efter mammans olika självmordsförsök. Vid ett tillfälle beskriver hon en impuls att hoppa rakt ut från balkongen på sjukhuset för att undkomma den ångest som moders självmordsförsök resulterar i för hennes egen del (s. 218). Som uppmärksammades tidigare menar Andersson att anhöriga barns reaktioner ofta följer ett genuskodat mönster: döttrar reagerar i högre grad inåtvänt och drabbas oftare av egen psykisk ohälsa och sjukskrivningar till följd av en förälders psykiska ohälsa. Litteraturvetaren Dragos Zetu gör liknande reflektioner när han apropå sin analys av mor-dotterrelationen i Alice Munros «The Peace of Utrecht» skriver att döttrar tenderar att överta sin mammans smärta och depression (Zetu, 2012, s. 364). Anderssons och Zetus iakttagelser om ett genusstyrt reaktionsmönster är högst relevanta för beskrivningarna av Helens reaktioner på Barbros destruktiva beteenden. Gång på gång betonas hur moderns ångest fortplantar sig i dotterns kropp på ett sätt som gör att gränserna mellan dem framstår som upplösta. Helens medvetenhet om denna gränsupplösning gestaltas framför allt efter ett av Barbros självmordsförsök, då hon säger: «Det som händer i dig leder till kaoset i mig. Som om vi sitter ihop. Som om navelsträngen inte är klippt.» (s. 218)

Symbiosen som ett hot

Skildringarna av Helens reflektioner över sitt mående och hur det hänger samman med moderns aktualiserar de frågor om närhet och distans som också är påtagliga i *Mysteriet mamma*. Men om närheten mor och dotter emellan oftast framställs som eftersträvansvärd och god i Lorentzons berättelse framstår den hos Rådberg snarare som ett hot som tenderar att sluka Helen. Helen betonar vid upprepande tillfällen att hon är rädd att bli självmordsbenägen som mamman och «rädd att dras in i sprickorna ditt tal öppnar» (s. 202). När hon är 25 år uttrycker hon närhetsproblematiken som att hon «trasslar runt i skuggan av dig» (s. 103), något som för tankarna till Chodorows resonemang om dotterns svårighet att separera från modern, en svårighet som i Helens fall framställs som ofrivillig och som kompliceras av Barbros ohälsa. Även om närheten till mamman någon gång också framställs som god, som när de gör en gemensam shoppingtur efter ett av moderns självmordsförsök, är det distansen till henne som den vuxna Helen strävar efter att upprätthålla. «Jag försöker mota bort dig ur mina tankar» (s. 224), säger hon vid ett tillfälle. En av de få gånger som hon tillåter sig att uttrycka negativa känslor gentemot Barbro tänker hon: «[j]ag hatar att jag inte bara kan klippa banden till dig» (s. 225). I viljan till ett avståndstagande från modern finns vissa likheter mellan Helen och stereotypen den dåliga dottern. Skillnaden är dock att Helen aldrig realiserar sitt avståndstagande utan låter det stanna i tankarna. I romanens värld fortsätter hon att agera som den goda, vårdande dottern, sin ambivalens till trots.

Helens försök att distanseras sig leder dock, precis som i Trudes fall, till att hon etablerar en absolut gräns mot sin mamma. Men om den gränsen i *Mysteriet mamma* hette ångest och depression heter den i *Mammamysteriet* antidepressiv medicin.

En skillnad berättelserna emellan är också att Helen etablerar denna gräns när Barbro fortfarande är i livet medan Trude gör det först efter det att Mia har dött. «Jag vägrar äta tabletter. Jag vill inte bli som du» (s. 81), säger Helen när personalen på den psykiatriska akutmottagning hon beger sig till efter mammans första självmordsförsök vill skriva ut lugnande medicin mot hennes psykosomatiska symptom. Efter mammans självmord står hon fast vid sitt beslut, trots att förtvivlan rasar inom henne och att hon får svårigheter att andas. «[D]et finns en absolut gräns för mig/ aldrig tabletter/ det är min gräns mot dig» (s. 251), sammanfattar hon sin inställning.

En dotters vision av modern

Trots gränssättandet skildras i slutet av romanen ändå ett slags närhet till mamman igen, precis som i *Mysteriet mamma*. I *Mammajournalerna* etableras inte denna närhet via en dröm men väl genom ett fenomen som har vissa likheter med drömmen, en vision. Efter moderns självmord flyr Helen till ett kloster för att vila ut och försöka återfå fattningen. När hon tittar ut genom fönstret till sitt rum beskriver hon hur hon ser Barbro komma gående mot henne och hur hon slår följe med henne till frukosten. Barbro beskrivs som «strålande ung» och att hon «glittrar som den mamma jag alltid längtat till», det vill säga i mycket positiva ordalag (s. 257). Precis som Williams har noterat framställs det också som att mamman inte riktigt vill släppa taget om sitt liv utan leva kvar genom Helen (Williams, 2022, s. 138). Även om denna närhet därmed utmanar Helens gränser är intrycket framför allt att det är bilden av Barbro som en kärleksfull och frisk snarare än som en hotfull, invaderande och sjuk mamma som installeras på romanens sista sidor, något som förstärks av att Barbro här också liknas vid jungfru Maria. Helen, som till skillnad från

Trude inte har några barn, blir här inte mamma till sin mamma på nytt. Snarare tillåts hon kanske för första gången att bli sin mammas dotter på riktigt. Samtidigt uppvisar hon också något som skulle kunna kallas för en moderlig omsorg och, inte minst, en försoning med såväl modern som det förflutna: Hon ber en av klostersistrarna att innesluta mamman i sina böner (s. 261).

Vad kan skrivas i den goda dotterns namn?

Genom skildringarna av mödrarna och döttrarna och relationen dem emellan reser *Mysteriet mamma* och *Mammajournalerna* viktiga frågor om vad som är möjligt att skriva i det slags anhörigberättelser som de utgör ett exempel på: döttrars berättelser om sina psykiskt sjuka mödrar och deras självmord. Nesby har konstaterat att ett utmärkande drag för anhörigberättelsen, eller curografin som hon kallar den, är att den skiftar fokus från den sjuka till den anhöriga. Berättelsen skildrar därmed den anhörige i minst lika hög grad som den sjuke (Nesby, 2023, s. 223). Utifrån analysen av *Mysteriet mamma* och *Mammajournalerna* skulle man kunna säga att dessa anhörigberättelser förlägger tyngdpunkten på den sjuke snarare än på den anhörige genom att insistera på att framhäva den sjuka mamman. Det är hon och hennes liv och död som är i fokus medan dottern, framför allt i *Mammajournalerna*, mer framstår som ett slags bifigur. Detta intryck förstärks av titlarna och omslagen som framhäver mödrarnas och deras betydelse för berättelserna samt de dedikationer som böckerna också har försetts med. *Mysteriet mamma* inleds med orden «Til mamma, Mia Lorentzen, 1943–1990» och *Mammajournalerna* avslutas med det lite mer korthuggna «Barbro 1929-1989». Dedikationerna understryker tydligt vems berättelse detta främst är.

Det finns flera förklaringar till varför förhållandet sjuk- anhörig ser ut på det här sättet i just *Mysteriet mamma* och *Mamma-journalerna*. En är den stora kärlek till de sjuka och sedermera döda mödrarna och den tydliga vilja att återuppätta dem som kan skönjas i både Lorentzens och Rådbergs bok. Givet denna kärlek är det följaktigt att skildringarna av dem ges stor plats i berättelserna och att de framställs som komplexa personer, som inte bara döttrarna själva utan även läsaren kan känna sympati med eller förståelse för. En annan förklaring skulle kunna vara den terapeutiska funktion som berättelserna förefaller ha för både Trude och Helen. Genom att fokusera på sina mödrars historia bearbetar de samtidigt sitt eget förflutna och uppnår ett slags försoning med det.

Jag läser emellertid fokuset på modern främst som en konsekvens av det inflytande som föreställningen om den goda dottern har på Trude och Helen. Utöver att de ofta framställer sig i linje med detta ideal, som vårdande och osjälviska döttrar, kommer detta inflytande också till uttryck i deras berättarroll, närmare bestämt i det utrymme de tilldelar sig själva i sina berättelser. Helt i linje med den självuppoffring som föreställningen om den goda dottern innefattar intar de ett slags marginaliserad position i relation till mödrarna. Det egna jaget sätts inte i centrum, trots att berättelserna är just anhörigberättelser. På detta sätt skulle man kunna säga att föreställningen om den goda dottern inte bara påverkar berättelserna på ett innehållsligt utan också på ett formmässigt plan. Den sätter ramarna för både vad som får skrivas i den goda dotterns namn och hur detta kan uttryckas.

Litteratur

- Andersson, G. (2015). Barn som anhöriga – i skuggan av föräldrar med problem. I U. Järkestig Berggren, L. Magnusson & E. Hansson (red.) *Att se barn som anhöriga: Om relationer, interventioner och omsorgsansvar*. Kalmar/Växjö: Linnéuniversitetet, s. 43–62.
- Bech-Karlsen, J. (2014). 12 teser om dokumentarlitteraturens litteraritet. *Materialisten*. 41 (1–2), 45–63.
- Berman, J. (2020). *The Art of Caregiving in Fiction, Film, and Memoir*. London: Bloomsbury Publishing.
- Björklund, J. (2018). Motherhood Gone Wrong: Failure as Resistance in Twenty-First Century Swedish Literature. *Contemporary Women's Writing*. 12 (1), s. 83–100. <https://doi.org/10.1093/cww/vpy004>.
- Björklund, J. (2021). *Maternal Abandonment and Queer Resistance in Twenty-First-Century Swedish Literature*. London: Palgrave Macmillan.
- Børresen, O.M. (2022). *Emosjonenes krefter. En affektiv narratologisk analyse av Trude Lorentzens Mysteriet mamma (2013)*. Oslo: Oslo Universitet: Institutt for lingvistiske og nordiske studier. Det humanistiske fakultet.
- Chodorow, N. [1978]. *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender* (1999). London: University of California Press.
- Chodorow, N. (2021). Women Mother Daughters: The Reproduction of Mothering After Forty Years. I P. Bueskens (red.) *Nancy Chodorow and The Reproduction of Mothering: Forty Years On*. London: Palgrave Macmillan. doi:10.1007/978-3-030-55590-0.
- Dubriwny, T. N. (2013). *The Vulnerable Empowered Woman. Feminism, Postfeminism and Women's Health*. New Brunswick: Rutgers University Press. <https://doi.org/10.18261/tfk.46.1.4>.
- Frank, A. [1995]. *The Wounded Storyteller. Body, Illness & Ethics* (2013). Chicago: University of Chicago Press.

- Hamm, C. (2013). Hva er det med mor? Det ubehagelige moder-
skapet i norsk samtidslitteratur. I A. B. Rønning & G. Uvsløkk
(red.) *Kjønnsforhandlinger. Studier i kunst, film og litteratur*.
Oslo: Pax.
- Hays, S. (1996). *The Cultural Contradictions of Motherhood*.
London: Yale University Press.
- Holm, U. (1993). *Modrande och praxis. En feministfilosofisk under-
sökning*. Göteborg: Daidalos.
- Lorentzen, T. (2013). *Mysteriet mamma*. Oslo: Forlaget Oktober.
- Miller, T. (2005). *Making Sense of Motherhood. A Narrative Ap-
proach*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Nesby, L. (2021). *Sinne, samhold og kjendiser: Sykdomsskildringer i
skandinavisk samtidslitteratur*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nesby L. (2023). Curografi. Innflytelse og løsevelse i pårørende-
fortellingen som genre og i Hanne Ørstaviks *ti amo* (2020). I
N. Simonhjell & B. Jager (red.) *Norsk litterær årbok*. Oslo: Det
norske samlaget, s. 219–239.
- Nicholson, D. (2010). "Spelling". *Alice Munro and the Caretaking
Daughter*. Ohio: Bowling Green State University.
- Pettersson, C. (2020). Vad är jag för en mamma som inte passar in i
en mammagrupp? Föreställningar om den goda modern i Agnes
Lidbecks *Finna sig* och Ester Roxbergs *Barnvagnsblues*. *Tidskrift
för litteraturvetenskap*. 50 (2–3), s. 66–75.
- Rådberg, H. (2020). *Mammajournalerna*. Stockholm: Ordfront.
- Slotte, Å. (2022). *Ur mammas mörker. Essäer om sjukdom, diagnoser,
omsorg och hur jag blev filosof*. Helsingfors: Förlaget M.
- Socialstyrelsen. (2012). *Anhöriga som ger omsorg till närstående –
omfattning och konsekvenser*. <https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/ovrigt/2012-8-15.pdf>.
- Williams, A. (2022). Hon som inte släpper sitt grepp. Helene Råd-
bergs *Mammajournalerna*. I M. Halldin (red.) *De Nio Litterär*

- kalender 2022*. Stockholm: Samfundet De Nio/Norstedts förlag, s. 133–148.
- Winnicott, D. (1964). *The Child, the Family and the Outside World*. London: Pelican Books.
- Zetu, D. (2012). Painful Interactions: The Elusive Mother-Daughter Relationship in Alice Munro's "The Peace of Utrecht". *ZAA*, 60 (4), s. 361–374.

Noter

- 1 Christine Hamms artikel i denna antologi undersöker även den anhörigberättelser om psykiskt sjuka mödrar, skrivna ur döttrarnas perspektiv. I en av berättelserna, Tiril Broch Aakres *Mødre og døtre*, leder också moderns sjukdom till självmord. Även om Hamm, precis som jag, också lyfter fram hur mödrarnas sjukdom påverkar döttrarna i de texter hon undersöker skiljer sig våra artiklars fokus åt. Hamm lägger större vikt vid att skildra döttrarnas kamp för att skapa sig ett liv som inte präglas av mödrarnas inflytande medan jag koncentrerar mig på hur dotterskildringarna i *Mysteriet mamma* och *Mammajournalerna* förhåller sig till stereotypa föreställningar om den goda respektive dåliga dottern.
- 2 Nora Simonhjell uppmärksammar samma problematik, dvs frånvaron av gråt hos den anhöriga dottern och vad det innebär i omgivningens ögon, i sin studie av Åsne Maria Gundersens *Hvis jeg skulle bli borte en gang* i denna antologi.